دابەزینی ڕێژەی کورد لە ناوچە کوردستانییە داپڕێنراوەکاندا: ناوچەی شوان بە نموونە

محەمەد شوانی

ئەگەر بە وردی سەرنج بدەین و توێژینەوەیەکی زانستی لەسەر گەشەکردنی دانیشتوان لە هەر یەکەیەکی کارگێڕی ناوچە کوردستانییە داپڕێنراوەکان بکەین، دوو ڕاستی حاشاهەڵنەگرمان بۆ ڕوون دەبێتەوە:

یەکەم: لە هەموو ئەو یەکە کارگێریانەی تێکەڵن، واتە لە ساڵانی چل و پەنجاکانەوە لە سەدا سەد کورد نەبوون، وەکوو مەندەلی و خانەقین و خورماتوو و قەزای ناوەندی کەرکووک و دوبز و ...هتد ژمارەی دانیشتوان زیادی کردووە، بەڵام ڕێژەی کورد ساڵ بە ساڵ کەمتر بووەتەوە.

دووەم: لە هەموو ئەو یەکە کارگێڕیانەی لە سەدا سەد، یان زیاتر لە سەدا نەوەدی کورد بوون، وەکوو قادر کەرەم و شوان و مەخموور و دیبەگە و ...هتد لە چلەکانی سەدەی ڕابردوودا، تاوەکوو ئێستا ژمارەی دانیشتوان یان زیادی نەکردووە یان بە ڕێژەیەکی زۆر کەم زیادی کردووە، زۆر جیاوازە لە گەشەکردنی ناوچە عەرەبییەکان، بۆ نموونە، ئەگەر بەراوردیان بکەین بە گەشەکردنی دانیشتوان لە قەزایەکی وەکوو حەویجە.

ئەگەر لەم نووسینە وەکوو نموونەیەک لە ناوچەی شوان باسی گەشەکردنی دانیشتوان بکەین، کە یەکێکە لە ناحیە هەرە دێرینەکانی سەردەمی عوسمانیی سەنجەقی کەرکووک و لیوای کەرکووکی سەردەمی پادشایەتی و پارێزگای کەرکووکی دوای شەستەکان، لە ڕووی شوێنەوە، بە دووری (٣٠) کیلۆمەترێک دەکەوێتە باکووری ڕۆژهەڵاتی قەزای ناوەندی کەرکووکەوە.

ئەگەرچی لە ڕووی مێژووییەوە، ژمارەی دانیشتوانی ئەم ناوچەیە بۆ خۆی وەکوو ڕادەیەک گرفت ئامێزە، چونکە سەرچاوە کۆنەکان، کە باسی ژمارەی دانیشتوانیان کردووە، باسیان لە خێڵی شوان کردووە نەوەکوو ناحیەی شوان وەکوو یەکەیەکی کارگێڕی، دوواتریش بە فەرمی سەرژمێری ناوچەکە کراوە، وەکوو یەکەیەکی کارگێڕی لە چوارچێوەی سنوورێکی دیارکراودا سەرژمێری کراوە، لە حاڵەتی یەکەم خێڵی شوان تەنیا لەو سنورە کارگێڕییە نەبووە، کە پێی گوتراوە ناحیەی شوان، لە حاڵەتی دووەمیش سنووری ناحیەکە و گوندەکانی تەنیا لە خێڵی شوان پێک نەهاتوون، بۆیە لەگەڵ ئەوەی لەم نووسینەدا ئاماژە بەسەرچاوە کۆنەکان دەکەین، بەڵام بۆ ڕوونکردنەوەی کەمبوونەوەی دانیشتوان پشت بە سەرژمێریەکانی ناوچەکە دەبەستین.

هەموو ئەو خەملاندن و مەزەندەکارییانەی لە نووسینی گەڕیدە و ڕۆژهەڵاتناس و کوردناسەکاندا بەرچاو دەکەون، لەسەر شوان وەکوو خێڵ نووسراون، ئەدمۆندز بە یازدە هەزار

کەس و مێجەر سۆن بە پازدە هەزار کەس، بەڵام مەردۆخی و محەممەد ئەمین زەکی خێڵی شوانیان بە دوو هەزار خێزان مەزەندە کردووە. لێرەدا، خێزانیان بەکارهێناوە نەوەکوو کەس، دیارە ئەمەش هەمان ڕێژەی ئەدمۆندز و سۆن دەکات، ئەگەر ناوەندی هەر خێزانێك بە پێنج تاوەکوو شەش کەس دابنێین، لەو دوو هەزار خێزانەدا نزیکەی دووازدە هەزار کەسێك دەبێت، لە لایەکی دیکەشەوە سەرژمێرییەکانی عیراق لە بیستەکانەوە تاوەکوو هەشتاکان، لە شواندا وەکوو ناوچەیەکی دیاریکراو و سەنتەری چەند گوندێك بەپێی باری سیاسی وجوگرافی و نزیك لە گوندی ڕێدارەوە ئەنجامدراون، نەوەك وەکوو خێڵ، جگە لەوەی لە ڕووی خێڵایەتییەوە ناوچەکە چەند گوندێکی خێڵی شێخ بزێنی گرتووەتەوە گوندەکانی خێڵی شوانیشی دابەشکردووە بەسەر قەرەهەنجیر و چەمچەماڵ و قەڵاسێوکە و تەقتەق و پردێ و دووبز و قەزای ناوەندی کەرکووکدا، بەڵام دوای تێپەڕبوونی چل تاوەکوو پەنجا ساڵ وەکوو ناوچەیەکی کارگێڕی لە سایەی حکوومەتی ئێراقیدا دانیشتوانەکەی لەم سەرژمێریانەدا نەوەکوو هەر زیادی نەکردووە، بەڵکوو کەمیش بووەتەوە، یەکەم سەرژمێرییەکی فەرمیم دەستکەوتبێت لەسەر ناوچەی شوان بریتییە لەو سەرژمێرییەی بۆ هەڵبژاردنەکانی ئەنجومەنی گەل (مجلس الشعب) بە شوان و پردێشەوە لە 1946دا ئامادەکراوە، لەو هەڵبژاردنەدا دووەم ناوچەی هەڵبژاردنەکان پێك دەهێنن، دوو کەس بۆ ئەو پۆستە کاندید و دەستنیشانکراوە، ئەوانیش بریتی بوون لە (سەید حوسەینی خانەقا و ئەمین قیردار، کە خەڵکی ناوچەکە پێیان گوتووە ئەمین قەردار) ، دەبوو یەکێکیان بەپێی زۆرینەی دەنگ ببێتە نوێنەری ناوچەکە، ئەوانەی بەشداریان لەو دەنگدانەدا کردبوو، دەڵێن سەرەڕای ئەوەی هەموو خەڵکی دەنگیان بۆ سەید حوسەینی خانەقا دا، بەڵام ئەمین قیردار دەرچووە، لەم هەڵبژاردنەدا تەنیا نێرینە و تەمەن سەرووی هەژدە ساڵ بۆیان هەبووە دەنگ بدەن، کۆی گشتییان حەفت هەزار و حەفتا و سێ کەس بووە، کەچی لە سەرژمێری 1947دا سەرجەم دانیشتوانی ناوچەکە یازدە هەزار و دوو سەد کەس بووە، ئەمە بە بەراورد کردنی لەگەڵ ژمارەی دەنگدەرانی هەڵبژاردنەکانی 1946گومان لەوەدا نییە، هەڵەیەکی زۆری تێدایە، چونکە لە کۆمەڵگەیەکی لادێی و پشتبەستوو بە کاری کشتوکاڵی و ئاژەڵداری و لە چلەکانی سەدەی بیستەمدا ژیا بێت و کاریگەری ئایین لەسەری بەهێزبوو بێت، لە سەردەمێکدا هێشتا بەرنامەکانی ڕێکخستنی خێزان و بەدەرکەوتنی خێزانی ناوکی تیایدا نەهاتبێتە ئاراوە، لە دەنگدانێکدا حەفت هەزار و حەفتا و سێ نێرینەی تەمەن سەرووی هەژدە ساڵی دەنگی دابێت، دەبێت بپرسین چەند کەسیش بەشداری دەنگدانی نەکردووە و ژمارەی ئافرەتانی چەند بووە و ڕێژەی تەمەنی خوار هەژدە ساڵ چەند بووە. بەلایەنی کەمەوە دەبوو سەرژمێری ناوچەی شوان لە 1947دا نزیکەی بیست هەزار کەس بووایە، کەچی لە سەرژمێری 1957یشدا سێزدە هەزار و سێ سەد و دوو کەس بووە، کە بەسەر (76) حەفتا و شەش گوندا دابەشبوون، لە سەرژمێریەکەدا بەپێی ڕەگەزی "نێرو مێ" بەم شێوەی خوارەوە تۆمارکراون :

ز	ناوی گوند	نێر	مێ	کۆی گشتیی	ژ.خیزان ١٩٨٧ ٢٠٢٢
1	ڕێدار 218	205	423		
2	جەوەجەوە	38	35	73	
3	قولی بەگ	117	84	201	
4	تۆراغ 81	89	170		
5	دوبزنی 42	39	81		
6	قادرزەمە	65	69	134	
7	کاریز وەتخر	68	63	131	
8	حەسار تەها	54	61	115	
9	بیراڵك 111	102	213		
10	تولڵکی 235	233	468		
11	قەرەسالم سەروو	136	121	257	
12	قەرەسالم خوارزو	70	66	136	
13	ئالی بەیان	187	197	384	
14	کاولەسوار	43	46	89	
15	شەوگێڕ	93	97	190	
16	پەڵکانە 94	85	179		
17	دەرماناو	81	65	146	
18	عەمدۆن	160	150	310	
19	مەرزیخەی خواروو	156	153	309	
20	مەرزیخەی سەروو	129	132	261	
21	حەسەن قەباغ 58	58	116		
22	کانی ڕەش	56	52	108	

23	جگیله	73	85	158		
24	قەرەناو	319	273	592		
25	سماقە	109	114	223		
26	کەپەنك	96	105	201		
27	دارئەختیار	118	117	235		
28	ئیلنجاغ	83	168	251		
29	ئۆمەرمەندان	109	95	204		
30	تورکمان باغ	111	113	224		
31	کارێزەی خاڵخاڵان	227	178	405		
32	تەرەقە	32	34	66		
33	دووشیوان	73	69	142		
34	نێبەسەرە	62	64	126		
35	ناروجەی حاجی جەرجیس	29	63	92		
36	ناروجەی ئەحمەد ڕەجەب	24	28	52		
37	ناڕوجەی حەمە بلە	137	123	260		
38	تەپەکورەی سەروو	45	47	92		
39	تەپەکورەی خواروو	46	36	82		
40	مەمان	6	12	18		
41	قادر عەلی	8	8	16		
42	ئۆمەر بەگ	49	54	103		
43	پاپیلان (چەڵتوکە)	155	132	287		
44	حاجی بەیخانی سەروو	74	75	149		
45	ئیسماعیل بەگی	133	111	244	67	6

46	قەرەبڵاغ		22	18	40	0	0
47	قەمبەر	64	50	114			
48	گەنیاك	38	38	76			
49	جانقزی سەروو			68	77	145	
50	جانقزی خواروو			69	44	113	
51	مام ڕەش		201	200	401		
52	مۆرد	24	22	46			
53	خدر شیرین		95	95	190		
54	تورکە	48	60	108			
55	ئیبراهیم زانا		10	14	24		
56	جولحان		93	93	186		
57	حاجی بێخانی خواروو				69	44	113
58	گورگان	43	43	86			
59	تۆمار	117	101	218			
60	عەلی موسا		32	35	67		
61	گورزەیی		10	10	20		
62	کەڵاوقوت		184	171	355		
63	گوڵمکەوە		255	218	473		
64	ڕەحیماوە		10	13	23		
65	فەقێ میرزا		125	100	225		
66	پەڵکە ڕەش		100	80	180		
67	یەختە خان		69	69	138		
68	عەلی مکایل		23	15	38		

69	ئاوباریك	49	42	91
70	گۆران	86	73	159
71	دەلۆ	113	94	207
72	پیریجان	56	43	99
73	سورەدێی سەروو	76	55	131
74	قەفار	158	156	314
75	داربەسەرە	20	16	36
76	ناسرومیسر	44	33	77
77	داربیلە	49	44	91
	کۆی گشتیی	6830	6472	13302

دواتر چەند گوندێکی لێ داپڕێنراوە، بۆیە لە سەرژمێری 1965دا، گەیشتووەتە پازدە هەزار و دوو سەد حەفتا و نۆ کەس و لە ئاماری ساڵانەی 1970شدا ژمارەی دانیشتوانی ناوچەکە شازدە هەزار و سێ سەد و چل و پێنج کەس بووە، حەوت ساڵ دواتر لە سەرژمێری ساڵی 1977دا، بووە بە شازدە هەزار و نۆسەد و دوو کەس، ئەمە دوا سەرژمێری گشتیی ناوچەکە بووە، کە لە لایەن دەزگە فەرمی و حکوومەتی ناوەندییەوە ئەنجام درابێت، بێجگە لەو لیژنەیەی بۆ نەخشەدانان و پلاندانانی پەرەپێدانی لادێکان لە عێراقدا دروستکرا، لە 1982 بۆ کۆکردنەوەی گوندەکانی شوان توێژینەوەیەکیان پێشکەشکرد و تێکڕای ناوچەکەیان، کە ئەو کاتە لە شێست و سێ گوند پێکهاتبوو بە دوو هەوار و شازدە خێزان و دوازدە هەزار و حەقت سەد و نەوەد و نۆ کەس لە قەڵەم داوە، واتە دوای بیست و پێتج ساڵ لە سەرژمێری ١٩٥٧، کە بە قەولی "مالتۆس" دەبوو ژمارەی دانیشتوان دوو بەرانبەر بێت لە ماوەی بیست و پێنج ساڵدا، کەچی ژمارەی دانیشتوانی ناحیە شوان لە ١٩٥٧ەوە بۆ ١٩٨٢ پێنجسەد و دوو کەس کەمی کردووە، واتە ئەگەر ڕاگواستن و کۆچ پێکردنی زۆرەملێش نەبووایە، سیاسەتی ڕەگەزپەرستی ناوەند بە بەرنامە کاری دەکرد، بۆ کەمکردنەوەی ڕێژەی کورد، تاوەکوو دواتر لە مانگی چواری ١٩٨٧ بڕیاری چۆڵکردن و وێرانکردن و ڕاگواستنی دانیشتوانی ناحیەی شوان درا بۆ هەولێر و لە کۆمەڵگەکانی بنەسڵاوە و دارەتوو و کەورکۆسک و جدیدە و تۆبزاوە نیشتەجێکران.

دوای ٢٠٠٣ و ئاوەدانکردنەوەی ناحیەکەو گوندەکانی، سەرەڕای گەراندنەوەی تۆمار و ڕەگەزنامەی باری کەسی و پسووڵەی خۆراک و مامەڵەی فەرمی وەکوو دانیشتوانی ڕەسەنی ناوچەکە دوای حەفتا و حەوت ساڵ، که لەسەر ژمێری ١٩٤٧ شوان یازدە هەزار و دوو سەد کەس بووە، نزیکەی پەنجا ساڵە سەرژمێری لەم ناوچەیەدا نەکراوە، تاوەکوو لە ٢٠٢٤ ژمارەی دانیشتوانی گەیشتووەتە شازدە هەزار و سێ سەد و پەنجا و دوو کەس، تەنیا پێنج هەزار و سەد و پەنجا و دوو کەس زیادی کردووە. لە هەڵبژاردنی ١٩٤٦دا، حەفت هەزار و حەفتا و سێ کەس تەنیا نێرینە دەنگی داوە، ئەگەر ژنانیش بە هەمان ڕێژە بەشداریان بکردبایە، چواردە هەزار و سەد و چل و شەش کەس دەنگیان دەدا، دوای نزیکەی هەشتا ساڵ لەو هەڵبژاردنە، ئێستا ئەو ڕیژە دەنگدەرەی کوردی تێدا نەماوە؟

ئێستا بە هەزاران خێزانی کوردیی ناحیەی شوان لە هەولێر و سلێمانی نیشتەجێن و نەگەڕاونەتەوە ناوچەکە، ئەمە بۆ تەواوی یەکە کارگێریەکانی ناوچە کوردستانییە دابڕێنراوەکانی دیکەش ڕاستە و مەترسی و هەڕەشەیەکی زۆر گەورەیە لە سەر ئایندە و چارەنووسی ئەم ناوچانە، ئەوەی جێگەی داخە نە حکوومەتی هەرێم بەرنامەیەکی نەتەوەیی هەیە بۆ گەڕاندنەوەی ئەم خێزانانە و نە هەندێک لە براتورکمان و عەرەبەکانمان بڕوامان پێ دەکەن، کە ئەمانە دانیشتوانی ڕەسەنی کەرکووکن. لە هەڵبژاردنەکاندا، دەڵێن لە هەولێر و سلێمانییەوە کورد دێنن بۆ ئەوەی ڕێژەی کورد زیاد بکەن.